

УДК 331.25(477)

К. П. Черненко,
аспірант кафедри фінансів, обліку і аудиту,
Черноморський державний університет імені Петра Могили

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Проаналізовано вплив демографічних та макроекономічних факторів на ефективність системи пенсійного забезпечення в Україні. Обґрунтовано необхідність подальшого реформування пенсійної системи з метою диверсифікації ризиків у пенсійному забезпеченні.

The impact of demographic and macroeconomic factors on the effectiveness of the pension system in Ukraine is analyzed. The necessity of further reforming in order to diversify risks in the pension system is grounded.

Ключові слова: пенсійна система, демографічна ситуація, пенсійна реформа, солідарна система, накопичувальний принцип.

Key words: pension system, demographic situation, pension reform, pay-as-you-go, story principle.

ВСТУП

У наш час проблеми пенсійного забезпечення набувають в Україні ключового значення. Це пояснюється необхідністю підвищення рівня життя пенсіонерів у поточному періоді, а також прагненням діяти так, щоб не допустити стратегічних помилок, які призводять до гальмування позитивних зрушень у сфері пенсійного забезпечення, стримують процеси підвищення добробуту населення та економічного зростання держави.

Дослідженню проблем та перспектив розвитку пенсійної системи України приділили значну увагу вітчизняні учені, зокрема І.Ф.Гнибіденко, Е.М.Лібанова, О.В.Мартякова, Б.О.Надточій, О.Ф.Новікова, І.М.Прибиткова, Д.В.Полозенко. Разом із тим, процес реформування пенсійної системи в Україні триває, тому існує необхідність виявлення факторів, що знижують ефективність національної пенсійної системи.

Метою статті є оцінка впливу демографічних та макроекономічних факторів на систему пенсійного забезпечення.

Відповідно до Закону України "Про загальнооб'язкове державне пенсійне страхування" [1], починаючи з 2004 року, в Україні запроваджено трирівневу пенсійну систему: перший рівень — солідарний (фінансується за розподільчим принципом), другий і третій — накопичувальні (державний і недержавний). Слід зазначити, що вплив накопичувального компоненту на структуру пенсійного забезпечення й досі залишається мінімальним. Фактично в країні продовжує діяти солідарна пенсійна система. Таким чином, аналізуючи головні фактори, що впливають на систему пенсійного забезпечення, на даному етапі, слід розглянути головні ризики саме солідарної пенсійної системи.

Система, що діє за принципом солідарності поколінь і базується на розподільчому принципі, найбільш чутлива до впливу демографічного фактора, оскільки саме

від співвідношення між кількістю платників внесків та пенсіонерів і залежить фінансова спроможність пенсійної системи виконувати свої зобов'язання.

Сучасний тип відтворення населення зумовлений соціально-економічним розвитком і характеризується зменшенням рівня народжуваності, а також рівня смертності, збільшенням середньої тривалості життя, що призводить до збільшення частки осіб похилого віку в загальній структурі населення.

Висновок про "старіння нації" в Україні як довгострокову перспективу підтверджується прогнозними даними про співвідношення населення працездатного віку до населення у віці старше працездатного. Рис. 1 ілюструє загальноосвітову тенденцію підвищення рівня демографічного навантаження на осіб працездатного віку у довгостроковому періоді з урахуванням демографічного прогнозу до 2050 року.

Як видно з рис. 1, тенденція збільшення частки людей старше працездатного віку в структурі населення у довгостроковому періоді характерна для багатьох країн світу.

Проте, на думку Т.М.Малевої, безкризове існування розподільчої системи забезпечується при пропорції 10 платників — 1 пенсіонер [4, с. 17]. С.О.Васін, аналізуючи питання критичного значення коефіцієнта підтримки в демографічному контексті, приходять до висновку, що воно складає не менше ніж три [5, с. 36], аналогічну думку висловлюють Б.О.Надточій і Л.А.Демчук [6, с. 15], а також О.Є.Мачульська і Ж.А.Горбачьова [7, с. 19]. Рис. 2 ілюструє співвідношення коефіцієнту підтримки в Україні і в країнах ОЕСР до критичного значення у 2000—2050 рр.

Таким чином, в Україні співвідношення населення працездатного віку до населення старше працездатного віку — нижче критичного рівня. Отже, солідарна система не може бути єдиною у системі пенсійного забезпечення і має бути доповнена накопичувальною системою пенсійного забезпечення, що дозволить використовувати пенсійні кош-

ти у якості інвестиційних ресурсів.

Окрім того, демографічні фактори знаходяться в тісному взаємозв'язку з економічними. З рис. 3 можна побачити, що в країнах з високим рівнем життя, пенсіонери мають змогу виходити на пенсію раніше законодавчо встановленого строку.

У даному випадку середня тривалість життя після настання пенсійного віку для країн ОЕПС розрахована як різниця між середньою очікуваною тривалістю життя при народженні і пенсійним віком. Слід зазначити, що середня тривалість життя

при народженні, це умовний показник, який обчислюють, виходячи з ризиків смертності протягом кожного року всього життя від самого народження [10], тож реальна тривалість життя на пенсії у країнах ОЕПС є вищою. Разом із тим, як видно на рис. 3, в країнах, для яких характерна найвища тривалість життя після настання пенсійного віку — найменша кількість років роботи на пенсії.

Пенсійні системи розвинених країн світу — багаторівневі, що дозволяє регулювати людині вік виходу на пенсію, виходячи з власного бажання та фінансових можливостей. Аналізуючи це явище категоріями мікроекономіки, можна зробити висновок, що людина в передпенсійному віці, обираючи між годинами дозвілля і годинами роботи, обирає вільний час. Тобто в даному випадку для людини домінує ефект доходу, з цього випливає що:

1) людина досягла певного (досить високого) рівня матеріального благополуччя, що дозволяє обирати вільний час замість роботи.

2) існує можливість мати певний рівень фінансування

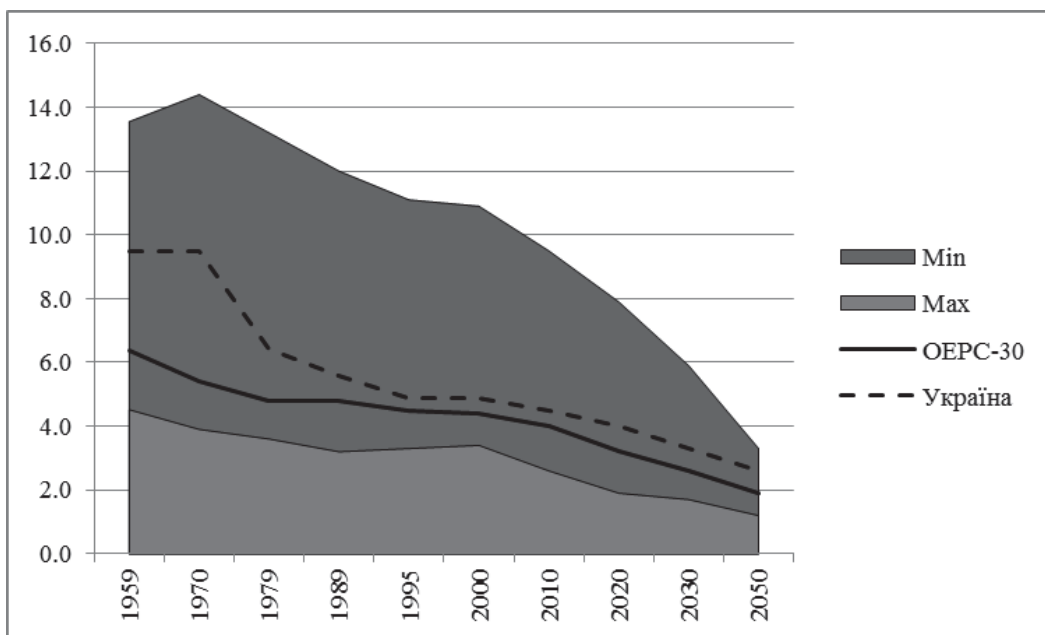

Рис. 1. Співвідношення населення працездатного віку до населення старше працездатного віку, разів

Примітки: 1. ОЕПС — Організація Економічного Розвитку і Співробітництва.

2. Для України, співвідношення: (15-64) / (65 і старше); для інших країн: (20—64) / (65 і старше).

Джерело: складено за даними [2;3].

за умов дострокового виходу на пенсію. Така ситуація є можливою лише за умов диверсифікації пенсійних систем і появи можливості обирати між часом виходу на пенсію та сумою коштів, що виплачуватиметься у якості пенсійного забезпечення.

Таким чином, для більшості країн вірним є твердження, що чим більшою є різниця у цих періодах, тим ефективнішою є пенсійна система. Саме тому стратегічним має бути створення умов для накопичення пенсії у

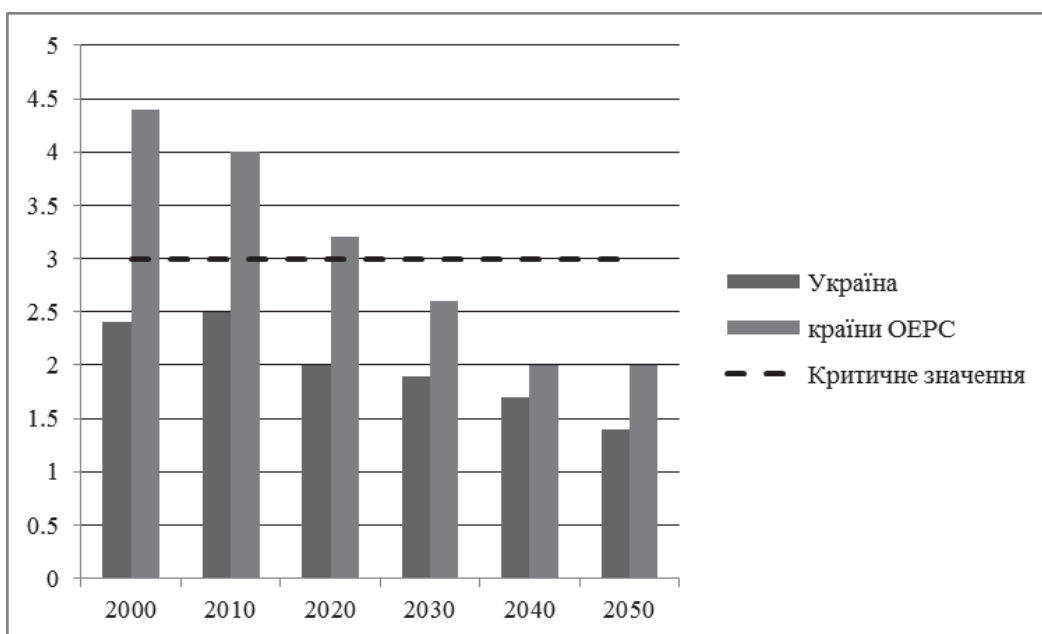

Рис. 2. Коефіцієнт демографічної підтримки як співвідношення населення працездатного віку до населення старше працездатного віку

Примітки: 1. Для України працездатний вік 16—54/59 років.

2. Для країн ОЕПС працездатний вік 20—64 років.

Джерело. Складено за даними [2; 8 с.24—26; 9].

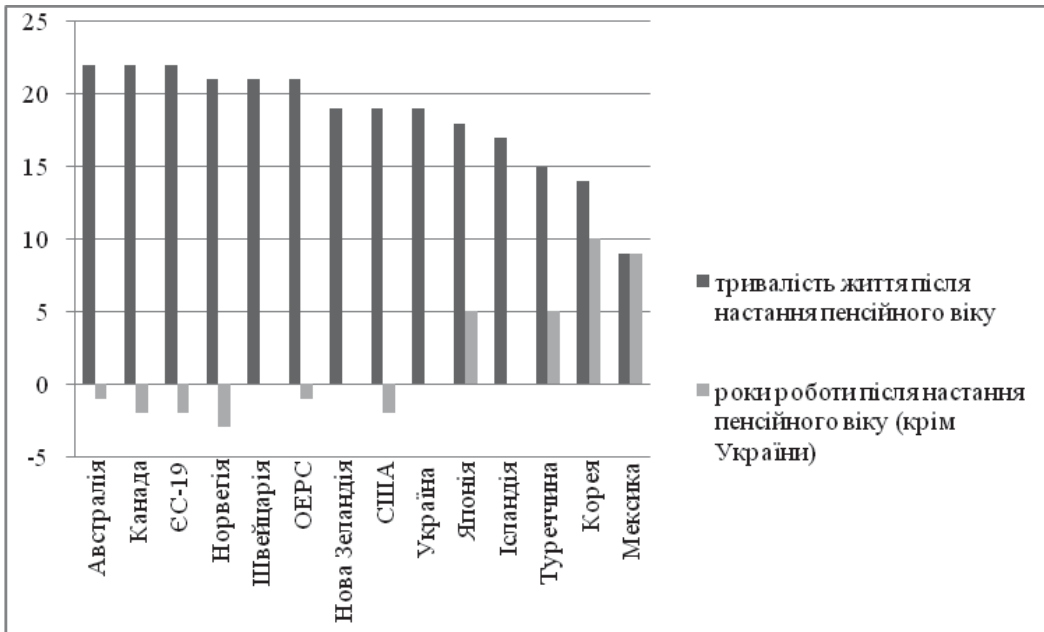

Рис. 3. Тривалість життя і роботи в пенсійному віці, років

Джерело: складено за даними [2;3;10].

розмірі достатньому для підтримання рівня життя, який людина мала до виходу на пенсію. Реалізація даного принципу можлива лише за умови диверсифікації пенсійних систем.

Разом із цим, демографічне навантаження не визначає реального співвідношення між чисельністю платників внесків на потреби пенсійного забезпечення і пенсіонерів, оскільки не всі люди працездатного віку сплачують внески до пенсійного фонду. Зростання рівня безробіття, тіньової зайнятості зменшує співвідношення між чисельністю платників внесків та пенсіонерів.

Зростання рівня безробіття прямо впливає на зменшення дохідної частини бюджету пенсійного фонду, яка за умов розподільчого фінансування визначається як добуток ставки пенсійних внесків, середньорічної заробітної плати і загального числа працюючих. Окрім того, зростання рівня безробіття призводить до розвитку тіньової зайнятості та тіньової економіки загалом. Ще однією особливістю сплати внесків до Пенсійного фонду в Україні є нерівномірність ставок відрахувань на потреби пенсійного забезпечення між роботодавцями та робітниками. Така ситуація збільшує нарахування на

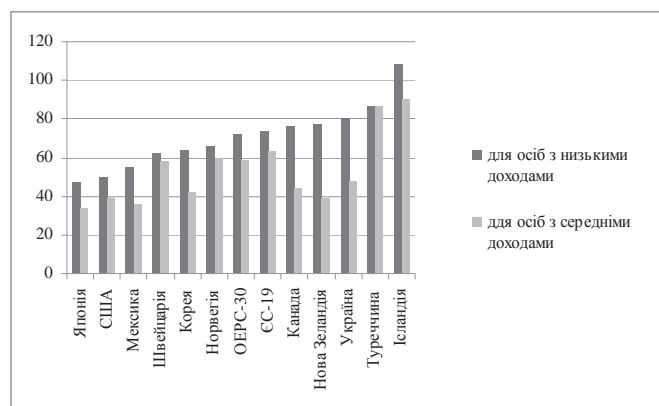

Рис. 4. Коефіцієнт заміщення як відсоток від індивідуальної заробітної плати, %

Джерело: складено за даними [2; 3; 10; 11].

фонд оплати праці і нестимулює роботодавця до відмови від тіньових схем виплати заробітної плати.

Складністю проведення соціальної політики в Україні, що знижує її ефективність є значна диференціація у доходах громадян, що продовжує зростати. Значна різниця у доходах найбільш заможних і найбільш вразливих громадян унеможливує здійснення ефективної соціальної політики.

Узгодження інтересів різних категорій громадян по-

в'язане також з аналізом коефіцієнта заміщення (як відсотку від індивідуального заробітку), що планується досягти. Так, наприклад, країни, в яких існують соціальні пенсії для бідних, це буде 100% заміщення, для людей з середніми доходами, коефіцієнт заміщення буде значно нижчим (рис. 4).

Порівняння коефіцієнтів заміщення для низькооплачуваних категорій працівників і працівників із середнім рівнем заробітку, свідчить про те, що у більшості країн існують інститути мінімальної або цільової пенсії, що не дозволяють допустити збіднення пенсіонерів, адже коефіцієнт заміщення вищий у низькооплачуваних категорій працівників (наприклад, в Ісландії досягає більш ніж 100% для працівників із заробітною платою нижче середнього рівня). Показник коефіцієнта заміщення для осіб із середніми доходами варіюється від 33,9% (Японія) до 90,2% (Ісландія). Значення коефіцієнта заміщення, який досягається, свідчить про рівень втрати пенсіонером можливості підтримувати той рівень життя, який зберігся до пенсійного віку, фактично визначає рівень фінансової забезпеченості особи в пенсійному віці.

Необхідно чітко розмежувати функції компонентів пенсійної системи: солідарний компонент — фінансування базових життєвих потреб; державний накопичувальний — підвищення залежності рівня пенсії від рівня страхових внесків протягом життя; недержавний — можливість для людей з доходами вищими ніж середні зберегти існуючий рівень доходу.

Отже, аналіз факторів, що впливають на ефективність пенсійної системи, обґрунтовує напрями розвитку та координацію діяльності щодо задоволення потреб населення у пенсійному захисті, забезпечуючи збільшення ефективності національної економіки.

Фактори, що впливають на ефективність пенсійної системи та кількісні показники їх виміру зведено у табл. 1.

Наведені у таблиці фактори засвідчують необхідність застосування системного підходу та комплексного використання доцільних макроекономічних інстру-

ментів для підвищення ефективності системи пенсійного забезпечення.

Слід зазначити, що, окрім ризиків, які призводять до необхідності негайного реформування пенсійної системи, існують наступні фактори, що сприяють удосконаленню пенсійної системи відповідно до сучасних соціально-економічних умов:

1. Трансформація ринку праці (по-ява нових форм зайнятості [12, с. 182], диверсифікація систем заробітної плати [13, с. 39], збільшення диференціації у розмірі заробітної плати, подовження періоду отримання освіти [2]).

2. Розвиток фінансового ринку, що полегшує процеси накопичення та інвестування пенсійних активів, сприяє розвитку страхової справи.

3. Науково-технічний прогрес — інформатизація (введення персоналізованої системи обліку).

4. Зміна ціннісних орієнтирів — бажання пенсіонерів підтримувати рівень споживання на передпенсійному рівні.

Зазначені фактори створюють умови або призводять до необхідності осучаснення підходів до накопичення пенсійного капіталу, тож реформування пенсійної системи у напрямі диверсифікації джерел пенсійного забезпечення стає невід'ємною складовою комплексного удосконалення соціально-економічної сфери багатьох країн світу.

ВИСНОВКИ

На підставі викладеного можна зробити висновки.

1. Аналіз демографічної ситуації в Україні свідчить, що коефіцієнт демографічної підтримки досяг критичного рівня. Солідарна пенсійна система не спроможна виконувати фінансові зобов'язання перед пенсіонерами. Мінімізувати вплив демографічного фактора, який є головним ризиком солідарної пенсійної системи, можливо введенням накопичувального рівня пенсійного забезпечення. Зниження демографічного ризику шляхом переходу до накопичувального принципу у пенсійному забезпеченні потребує подальшого обґрунтування способів мінімізації ризику накопичувальних систем.

2. Ефективність системи пенсійного забезпечення знаходиться в значній залежності від макроекономічних факторів, таких як: рівень безробіття, частка ВВП, що направляється на потреби пенсійного забезпечення, масштаби тіньової економіки, тож реформування пенсійної системи України не може бути ефективним без стабілізації макроекономічної ситуації в країні.

3. Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією в Україні становить 48%, отже, пенсіонери втрачають 52% предпенсійного рівня фінансового забезпечення. У поєднанні з низьким рівнем середньої заробітної плати в Україні, свідчить про низький рівень життя пенсіонерів, що підтверджує необхідність доповнення розподільчої системи пенсійного забезпечення накопичувальним компонентом.

Результати статті можуть бути використані при відборі критеріїв реформування соціально-економічної сфери і визначенні напрямків реформування пенсійної системи України.

Таблиця 1. Основні фактори, що впливають на ефективність солідарної пенсійної системи та кількісні показники їх виміру

Назва групи факторів	Кількісні показники виміру
Демографічні	демографічне навантаження (співвідношення населення в працездатному віці і непрацездатному)
	тривалість життя/ тривалість життя після настання пенсійного віку
	тривалість роботи після настання пенсійного віку
Макроекономічні	рівень безробіття
	частка ВВП, що направляється на потреби соціального забезпечення
	масштаби тіньової економіки
	ступінь диференціації громадян за доходами (коефіцієнт Джині)
	коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією
	збалансованість участі роботодавців і працівників у сплаті внесків на потреби загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Література:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 червня 2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi
 2. Статистичні дані Організації Економічного Розвитку і Співробітництва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.oecd.org/document/0,3746,en_2649_201185_46462759_1_1_1_1,00.html
 3. Статистичні дані Світового Банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/countries?display=default>
 4. Малева Т. Финансовое состояние Пенсионного фонда: взгляд в среднесрочную перспективу /Т.Малева/ /Современные проблемы пенсионной сферы: комментарии экономистов и демографов. — 1997. — № 16. — С. 17.
 5. Борисенко Н.Ю. Пенсионное обеспечение: [учебник]/ Н.Ю.Борисенко. — М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2009. — 576 с.
 6. Надточій Б. Пенсія в Україні: [коментар Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування"]/ Б.Надточій, Л. Демчук. — К.: Юрінком-Інтер, 2006. — 512 с.
 7. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения: [учеб. пособие для вузов]/ Е.Е.Мачульская, Ж.А.Горбачева. — М.: Книжный мир, 2001. — 292 с.
 8. Ткаченко Л. Шляхи подальшого реформування пенсійної системи України /Л.Ткаченко/ /Вісник Пенсійного фонду України. — 2008. — №8. — С. 24—26.
 9. Структура системи пенсійногозабезпечення в Україні. Коротка довідка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=165&Itemid=141
 10. Лібанова Е.М. Пенсійний вік має бути однаковим [Електронний ресурс]/Е.Лібанова//Урядовий кур'єр. — Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/pensijnij-vik-maye-buti-odnakovim/>
 11. Статистичні дані Державного комітету Статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 12. Волкова О.В. Ринок праці: [навчальний посібник]/ О.Волкова. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 424 с.
 13. Семикіна М.В. Мотивація ефективної зайнятості: проблеми, тенденції, вибір стратегії: [монографія] / М.В. Семикіна, Н.А. Іщенко, М.О. Родіонова. — Кіровоград: КОД, 2009. — 200 с.
- Стаття надійшла до редакції 28.07.2011 р.*